

Vereniging voor Filosofische Praktijk

In dit katern van de Vereniging voor Filosofische Praktijk (VFP) schrijft Marja Havermans over haar filosofische praktijk, waarin zij zich o.a. op ouderen richt. Samen met Aagje van der Vossen schreef ze het boek “Spreken is zilver, vragen is goud. In dialoog met ouderen”. Dorien Brunt, Andert Loman en Saskia van der Werff doen verslag van een aantal kwesties die aan de orde kwamen bij de experimentele workshop ‘publieke dialoog’, tijdens de Socratische Landdag. Peter Harteloh bespreekt het nieuwe boek van filosofisch consulent André de Vries, “Even Denken: op gesprek bij de filosoof”. Tot slot vindt u in het katern mededelingen en agenda van de VFP.

In dialoog met ouderen

Marja Havermans

Met ouderen is het prima filosoferen. Er zijn vele manieren om met hen de dialoog aan te gaan. Gewoon op bezoek, met een kopje koffie erbij. Of via een socratisch gesprek, met ouderen die daartoe cognitief gezien nog in staat zijn. Of op allerlei wijzen ertussenin, afhankelijk van wat de ouderen aankunnen qua leeftijd, aandacht, concentratie en denkvermogen.

Ouderen en praktische filosofie

In mijn filosofische praktijk is iedereen welkom, maar ik richt me deels specifiek op ouderen. Deze groep mensen interesseert mij. Ouderen hebben veel te melden. Ze hebben zichtbaar geleefd, ze zijn vaak kwetsbaar, maar tonen zich tegelijk ook sterk. Ik kan gefascineerd naar hen kijken en luisteren. Mijn belangstelling voor het werken met ouderen is ook een praktische keuze, want ik heb

als tekstschrijver lang gewerkt voor een organisatie in de ouderenzorg en er zo een netwerk opgebouwd. Bovendien hebben ouderen overdag de tijd, zodat ik niet altijd 's avonds of in het weekend hoeft te werken. Overigens is de groep 'ouderen' heel breed: in leeftijd, in cognitieve kwaliteiten en in tal van zaken meer.

Jongere ouderen

Heel grofweg maak ik een onderscheid tussen 'jongere' en 'oudere' ouderen. De eerste groep is (net) met pensioen en leidt een actief tot zeer actief leven. Met deze jongere ouderen voer ik socratische gesprekken volgens de beproefde methode: met een thema, een algemene vraag, ervaringsvoorbeelden, uitdiepen van een voorbeeld, hittepunt en kernbewering, verplaatsen in het voorbeeld, eigen kernbeweringen, rechtvaardigingen en zoeken naar achterliggende principes. De deelnemers zijn pakweg tussen de 65 en de 80 jaar en tellen cognitief gezien nog helemaal mee. Vaak vinden ze het juist erg fijn om weer eens aangesproken te worden op hun kennis, scherpzinnigheid en denkvermogen. Sinds hun pensionering gebeurt dat immers nog maar zelden. Het voeren van een onderzoekend gesprek dat de diepte ingaat, boeit hen enorm.

94

Oudere ouderen

Dat laatste geldt ook voor de groep 'oudere ouderen' met wie ik gesprekken voer, al kunnen zij zich wat minder lang concentreren. Oudere ouderen zijn voor mij van ongeveer 80 tot meer dan 100 jaar oud – ik heb serieus in juni van dit jaar voor het eerst een honderdjarige verwelkomd in een van mijn gespreksgroepen!

Maandelijks begeleid ik een gesprek met acht tot tien van deze ouderen in een woonzorgcentrum in 's-Hertogenbosch en binnenkort start ik met een tweede groep op een andere locatie. De geestelijk verzorger die mij begeleidt, zoekt de mensen uit die voor deze gesprekken 'geschikt' zijn, omdat ze het cognitief aankunnen en het fijn vinden een gesprek te voeren. Dat wil niet zeggen dat ze er altijd allemaal even goed bij zijn. Sommige deelnemers vergeten snel wat er is gezegd, anderen kunnen niet goed meer verwoorden wat ze ergens van vinden, maar vinden het toch fijn om erbij te zijn en te luisteren naar anderen.

Deze groep oude mensen kan sowieso geen gesprek meer aan van twee of drie uur. Ik heb daarom een eigen gespreksvorm ontwikkeld, die is afgeleid van het gangbare socratische gesprek. We kiezen een thema om over te filosoferen, met soms ook een uitgangsvraag, maar dat hoeft niet. Het thema komt bij voorkeur uit de groep zelf. Voorbeelden zijn: vriendschap, alleen-zijn, omgaan met afhankelijkheid, opvoeding, groei, lachen, geloof, troost enzovoort. We verkennen kort het thema of de vraag en dan vraag ik hun om ervaringsvoorbeelden te

geven. Prachtige verhalen komen er dan los, vaak uit hun jeugd, in een wereld die de onze al lang niet meer is, met gewoontes en normen die we niet of nauwelijks meer kennen of hanteren.

We diepen niet één ervaringsvoorbeeld uit, maar we luisteren naar elkaars verhalen en stellen vragen, ondertussen het thema verder verkennend. Daarna gaan we van het concrete naar een abstracter niveau. Als het thema ‘opvoeden’ is en er zijn verhalen verteld over hoe ze zelf opgevoed zijn, de opvoeding die ze hanteerden bij hun eigen kinderen en hoe die kinderen het weer doen met de kleinkinderen, vraag ik bijvoorbeeld: ‘Wat is eigenlijk een goede opvoeding?’ Het gaat dan meer om verdieping, rechtvaardigingen voor standpunten, luisteren naar anderen en samen onderzoeken. Soms kom ik daarna nog met een andere invalshoek.

Ze vinden het ook leuk om te reageren op een gedachte of een citaat van een bekende filosoof over het gespreksthema. Ik heb zelfs een man in de groep die nergens zijn kamer voor uitkomt, behalve voor onze gesprekken. Hij heeft belangstelling voor filosofie, leest veel en praat graag mee over Nietzsche, Kant of Spinoza. Na een dik uur, maximaal vijf kwartier, is het tijd om af te ronden en geeft iedereen kort zijn of haar bevindingen weer. Dan nemen we afscheid en komt het circus op gang van rollators aangeven, voorzichtig laveren met rolstoelen in de lift en zorgen dat iedereen weer terugkomt op de afdeling of in de eigen kamer.

‘Sprekken is zilver, vragen is goud’

Toen ik een jaartje bezig was met deze groep en daarnaast met verschillende soccratische gespreksgroepen met ‘jongere ouderen’, kwam ik in contact met Aagje van der Vossen. Zij voert al jarenlang gesprekken met ouderen en is daar erg enthousiast over. Aagje is onder andere verpleegkundige en stervensbegeleider. Ze begeleidt ook reminiscentiegesprekken – het terughalen en met elkaar delen van herinneringen – met ouderen in een woonzorgcentrum, en daarover zei ze tijdens onze eerste ontmoeting: ‘Dit is zo belangrijk, dit moet heel Nederland gaan doen, en ik wil daar een boek over schrijven, maar ja, schrijf maar eens een boek.’ Die uitdaging hebben we samen opgepakt en we zijn gaan schrijven.

We hadden dus een duidelijke missie: ‘Heel Nederland moet in gesprek gaan met ouderen.’ Over de invulling van het boek hebben we uiteraard eerst wat gestoeid. Ik dacht aanvankelijk dat het nogal verschillend was wat wij deden. Ik schaar mijn eigen gesprekken onder ‘praktische filosofie’ of ‘filosoferen met ouderen’, terwijl Aagjes reminiscentiegesprekken een bekend concept zijn binnen de ouderenzorg. Ik kwam echter al snel tot de conclusie dat het helemaal niet zo verschillend is wat wij doen. Het woord ‘dialogoog’ is namelijk op al onze gesprekken van toepassing, het is het sleutelwoord voor wat wij beiden doen. We voeren geen gesprekken met ouderen, we gaan met hen in dialoog. Daarom werd

‘dialogoog’ de leidraad van ons boek. Als titel kozen we: ‘Spreken is zilver, vragen is goud’, met als ondertitel: ‘In dialoog met ouderen’.

Dialogoog

Het eerste deel van het boek gaat over het begrip dialoog en de kenmerken ervan, zoals aandachtig luisteren, je oordeel opschorten, (open) vragen stellen, alleen vanuit jezelf spreken en samen onderzoeken. Ook laten we zien op wat voor manieren je vragen kunt stellen en beschrijven we een aantal vormen van een dialooggesprek, waaronder een ‘tafelgesprek’ zoals ik dat voer, een reminiscen-tiegesprek en een socratisch gesprek. Daarnaast geven we aan dat een dialoog-gesprek op vele manieren is in te vullen en dat je een eigen vorm kunt kiezen, aangepast aan wat je gesprekspartner of gespreksgroep aankan. Zelfs voor de-mementerende ouderen zijn er gespreksvormen die – al is het via associaties of zin-tuiglijke prikkels – een beroep doen op vaardigheden als goed luisteren, vragen stellen en samen onderzoeken.

We geven in het boek vele tips en aanwijzingen voor het voeren van een dialoog met ouderen en maken daarbij onderscheid tussen gesprekken in de privésfeer, professionele één-op-ééngesprekken en professionele groepsgesprekken. We noemen ook specifieke seniorenzaken. De meest aansprekende tip blijkt: let bij dragers van een gehoorapparaat op voldoende capaciteit in de batterijen en verwissel deze zo nodig voor nieuwe. Als iemand lijkt weg te zakken bij een gesprek, kan dit een handeling zijn die zo iemand ‘ping!’ weer helemaal bij de les brengt.

Ouderen aan het woord

Het middendeel van het boek bestaat uit voorbeelden van gesprekken die wij zelf hebben gevoerd of waarbij we aanwezig waren. Hierin lees je wat ouderen zelf zeggen over een onderwerp. Wat betekent bijvoorbeeld vriendschap voor hen? Ze blijken dan helemaal niet zo in te zijn voor nieuwe vriendschappen, want vrienden gaan immers dood. Een mevrouw vertelt dat ze haar beste vriendin alleen nog maar opbelt en niet meer wil ontmoeten, want: ‘Het kan wel de laatste keer zijn dat we elkaar zien, en als ik dat denk zit ik alleen nog maar te snotteren. Nee, bellen is fijner.’ Gaat het gesprek over groei, dan zeggen ze bijvoorbeeld: ‘Er valt voor iedereen nog wat te groeien.’ Of: ‘Samen denken is belangrijk voor groei.’ Of: ‘Eerst verzette ik me tegen het dementeren van mijn man, maar ik heb me overgegeven. Dat geeft me rust, en dat proces ervaar ik als groei.’ Of bij het onderwerp afhankelijkheid: ‘Ik ben afhankelijk, maar bij het naar bed gaan kan ik denken: zo, en nu heb ik jullie lekker de hele nacht niet nodig!’ En: ‘Ook al zeg je niet altijd wat je wil, je kunt wel denken wat je wil. Je gedachten zijn vrij.’

Gespreksonderwerpen

Het derde en laatste deel van het boek is een opsomming van ongeveer zestig gespreksonderwerpen, toegelicht met voorbeeldvragen, kernwoorden, ‘triggers’ of citaten. De lijst is bedoeld om mee aan de slag te gaan, zoals dat met het hele boek de bedoeling is. Gekoppeld aan het boek hebben we ook een eendaagse training ontwikkeld. Wie hieraan deelneemt, oefent zich in luisteren, een open gespreks-houding, vragen stellen en doorvragen, een gesprek beginnen, op gang houden en afronden, en omgaan met specifieke zaken die bij ouderen spelen. We willen het liefst kunnen oefenen met groepjes ‘echte’ ouderen. De training vindt dus bij voorkeur plaats op locatie in een woonzorgcentrum voor ouderen, of in een buurthuis of ontmoetingsplek waar activiteiten voor ouderen worden georganiseerd.

Het belang van de dialoog met ouderen

Voor jezelf

In dialoog gaan met ouderen – in welke setting dan ook – is niet alleen van belang voor die ouderen, maar ook voor jezelf. Als je echt de tijd neemt voor een dialooggesprek met een groepje ouderen of een enkele oudere die je als familielid, bekende of vrijwilliger bezoekt, dan kunnen je echt de schellen van de ogen vallen. Als je in plaats van het gebruikelijke gesprek over koetjes en kalfjes eens andere vragen stelt, je gesprekspartner prikkelt tot nadenken, tot graven in het geheugen of tot zoeken naar wat hij of zij nu werkelijk denkt over een onderwerp, dan kan er veel moois tot stand komen.

Waarover je een gesprek voert maakt niet uit, het kan een heel eenvoudig onderwerp zijn. Een voorbeeld is ‘wecken en zuurkool’, beschreven in ons boek. In dit gesprek leert een dochter een heel andere kant kennen van haar oude en dementerende vader, omdat ze hem eens andere vragen stelt. Hij is helaas niet meer die erudiete man en die goede gesprekspartner van vroeger, maar bij de juiste ‘triggers’ bloeit hij op. In dit geval zijn dat jeugdherinneringen aan het vat ingemaakte zuurkool in de kelder, waarvan hij als jongetje wekelijks het deksel moest omdraaien. Of neem als gespreksonderwerp een voorwerp dat mooie herinneringen oproept, zoals in ‘het eerste ringetje’. Dit is een gesprek van een oude dame met haar dochter en puberende kleindochter, waarin dankzij de onbevangen vragen van de kleindochter van alles bovenkomt over oma’s eerste heftige verliefdheid en hoe daarmee in die tijd werd omgegaan. Hilarisch en ontroerend voor dochter en kleindochter.

Heel mooi is vaak een gespreksonderwerp dat juist nogal kan schuren of dat controversieel lijkt in een omgeving van mensen die aan het laatste stukje van hun leven bezig zijn. Een voorbeeld is een gesprek over ‘hoop’ dat ik kort geleden

hield in het woonzorgcentrum. De meeste ouderen blijven hoop ervaren, wat er ook gebeurt. Iemand zei: 'Eerst hoopte ik dat ik na de operatie nog zou kunnen lopen. Nu zit ik in een rolstoel en hoop ik dat ik nog lang kan bridgen.' Een ander gaf ronduit toe dat hoop niet realistisch hoeft te zijn. 'Ik hoop gewoon, want hoop doet leven.' Een derde zei geen enkele hoop meer te hebben. Toen iemand hem vroeg of 'hoop doet leven' voor hem dan niet gold, zei hij: 'Jawel, maar ik hoef ook niet meer te leven.' Geen speld tussen te krijgen.

Ik kan het niet helpen, maar ik vind de manier waarop ouderen deze onderwerpen bespreken wonderschoon. Het lijkt of zij alle maskers kunnen laten vallen en geen enkele schijn meer hoeven op te houden. Zij zijn immers zo goed als allemaal hun partner, hun vrienden, hun gezondheid, hun hobby's, hun eigen huis en hun vertrouwde leefomgeving kwijtgeraakt. Het leven is eindig, dat einde is voor hen dichtbij en dat beseffen ze ten volle. Wat niet wegneemt dat ze door hun verhalen en uitspraken laten zien nog steeds volop in het leven te staan. Ze zitten bij mij aan tafel en ze kunnen nog steeds sprankelen. Zo is er in mijn groep een mevrouw die met veel manoeuvres in haar geavanceerde rolstoel in de juiste positie wordt gehesen. Ze brengt dan met haar hevig trillende handen heel moeizaam haar kopje naar de mond voor een héél klein slokje koffie. Vervolgens rollen er de prachtigste uitspraken uit haar mond en zorgt zij geregeld voor onverwachte wendingen in het gesprek, die iedereen versted doen staan.

Voor de ouderen

Dan het belang van de gesprekken voor de ouderen zelf, waarop Aagje doelde toen ze bij onze eerste ontmoeting tegen me zei: 'Dit moet heel Nederland gaan doen.' Ouderen die deelnemen aan een wekelijkse of maandelijkse gespreksgroep kijken uit naar die bijeenkomsten. Ze genieten ervan, ze ontmoeten anderen, ze delen herinneringen en luisteren naar andere verhalen, ze denken samen na, ze voelen dat ze iets in te brengen hebben wat ertoe doet, en ze horen er nog bij. Als ze na het gesprek teruggaan naar hun eigen kamer, kunnen ze in hun eentje nog lang nagenieten. Bij de grote groep ouderen die nog alleen thuis woont, is de behoefte aan dagbesteding groot. Voor deze mensen kan een gespreksgroep een wapen tegen de eenzaamheid vormen en de dag inhoud geven. In iedere oudere schuilt ook nog steeds die jongere van vroeger, en een goed gesprek kan helpen om de jonge en sprankelende versie van zichzelf weer op te roepen. In dialoog gaan met ouderen wil zeggen dat het gesprek ergens over gáát, er gebeurt iets dat hen raakt, hun verhalen en denkkraft doen ertoe en ze voelen zich met elkaar verbonden.

Tot slot een praktisch voorbeeld. Als een oudere dame zegt: 'Dat vind ik moeilijk' en je reageert met: 'Ja, ik begrijp dat u dat moeilijk vindt', dan slaat het gesprek dood. Als je vraagt: 'Wat vindt u daar precies moeilijk aan?', dan gaat die mevrouw dieper graven. En dat kan ze vaak – niet altijd hoor – nog verrassend

goed. Dan wordt het spannend wat ze zal gaan zeggen, dan wordt de dialoog alleen maar mooier. Ik hoop dat wij vele mensen met dit soort voorbeelden op het spoor kunnen zetten van de dialoog met ouderen. Het zou mooi zijn als overal in Nederland de gespreksgroepen met ouderen gaan groeien en bloeien en als de praktische filosofie zich een plaats veroverd in de ouderenzorg.

Marja Havermans is filosoof, vertrouwenspersoon in de ouderenzorg en socratisch gespreksleider voor verschillende groepen. Ze schrijft, geeft lezingen en gastcolleges en voert individuele filosofische gesprekken. E-mail: marjahavermans@gmail.com, website: www.filosofischegesprekken.nl. Het boek 'Sprekens is zilver, vragen is goud. In dialoog met ouderen' door Marja Havermans en Aagje van der Vossen is o.a. te bestellen bij de uitgever via www.damon.nl.

Omgekeerde wereld: de politiek luistert en het publiek spreekt

99

Over een socratisch gesprek met een binnen- en buitenring

Dorien Brunt, Andert Loman en Saskia van der Werff

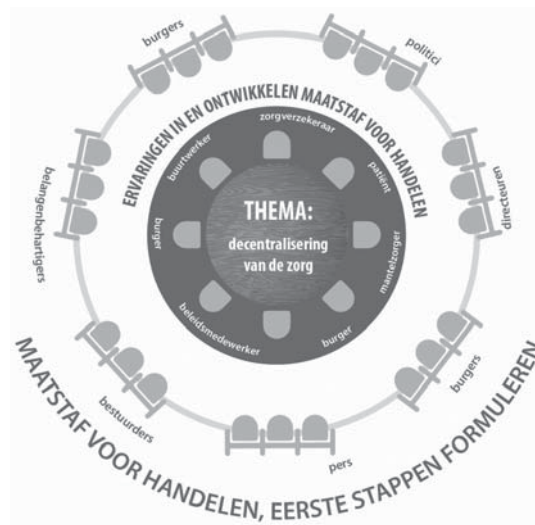
"Ik zat in de buitenring en voelde me gefrustreerd. Ik had het gevoel alsof ik er voor spek en bonen bij zat. Het was moeilijk om mijn aandacht bij het gesprek te houden, die glee weg door het gebrek aan participatie. Toch zie ik mijn frustratie niet als iets negatiefs. Het laat me merken wat het betekent om een keer niets te kunnen zeggen en alleen te moeten luisteren. Ik noem dit authentieke frustratie." (Deelnemer aan de Publieke dialoog, georganiseerd tijdens de Socratische Landdag¹)

De frustratie waaraan deze deelnemer aan de publieke dialoog uiting geeft, is ongetwijfeld herkenbaar voor wie ooit in een raadzaal op een publieke tribune heeft plaatsgenomen. Het is een frustratie die ook toehoorders van een publiek debat kunnen voelen. Burgers die bijvoorbeeld een gemeenteraads- of parlementaire vergadering bijwonen, worden geacht stil te zijn. In het huidige politieke

1 De Socratische Landdag is een jaarlijks terugkerende bijeenkomst, waarbij liefhebbers van het socratisch gesprek elkaar ontmoeten en deel kunnen nemen aan nieuwe varianten van het socratisch gesprek. De laatste Socratische Landdag vond plaats op 6 juni 2015.

klimaat, waarin spreken het wint van luisteren, gun je deze ervaring ook aan eenieder die het voor het zeggen heeft: bestuurders, managers, professionals, politici. Als er een kwestie onder de hamer ligt die impact heeft op iemands leven, kan zwijgen zwaar zijn en enorme irritatie opwekken. Zeker als de toehoorder het idee heeft dat zijn belang geen of verkeerde aandacht krijgt. Is het mogelijk om de rollen om te draaien en een gesprek te voeren waarin de politiek luistert en de burger spreekt?

De auteurs van dit artikel bogen zich in 2013 en 2014 over deze en andere vragen. Dit gebeurde in de studiegroep ‘Publieke dialoog’, die door Erik Boers van het Nieuwe Trivium in het leven was geroepen. Vanuit hun gedeelde onvrede over de wijze waarop gesprekken in de publieke ruimte vorm krijgen, onderzochten zij welke bijdrage het socratisch gesprek zou kunnen leveren aan de bezinning op maatschappelijke kwesties. Een van de ideeën op grond van de ervaringen met publieke bezinning was het inrichten van een binnen- en buitenring. Dat wat begon als een praktische ingreep om meer mensen toe te kunnen laten, bleek onverwachte fundamentele kwesties naar voren te brengen. In dit artikel staan we, aan de hand van de experimentele workshop ‘publieke dialoog’ tijdens de Socratische Landdag, stil bij twee van deze kwesties.

Figuur Publieke beraadskamer ©Wing, 2015

Casus: Voorzitter WMO-raad

We starten de publieke dialoog [zie toelichting 1] gezamenlijk. Na het uitwisselen van associaties rondom het thema ‘Verantwoord burgerschap’ kozen we voor

de volgende onderzoeksvraag: 'Is verantwoord burgerschap eigenbelang?' Hierna installeerden we de binnen- en buitenring, waarna we met de binnenring het onderzoek vervolgden [zie toelichting 2]. De casus die gekozen werd om richting een antwoord op de onderzoeksvraag te komen, was de volgende:

Tot aan mijn pensionering was ik voorzitter van een welzijnsstichting. Toen ik door de wethouder van de gemeente waarin ik woon, gevraagd werd om voorzitter van de WMO-raad (Wet Maatschappelijke Ondersteuning) te worden, voelde ik me gevleid. Ik zag een mogelijkheid om invloed uit te kunnen oefenen in mijn woonplaats. Toch twijfelde ik. Moet ik nu wel mijn vrije tijd aan zo'n voorzitterschap geven. En, als ik ja zeg, doe ik dit dan omdat ik iets wil betekenen, of enkel omdat ik mij gevleid voel? Ik heb uiteindelijk ja gezegd tegen het aanbod.

De deelnemers in de binnen- en buitenring verplaatsten zich in deze situatie aan de hand van de volgende denkvraag: 'Op het moment dat de wethouder je vraagt om voorzitter te worden van de WMO-adviesraad, wat zou jij dan (in alle oprechtheid) voelen, denken en doen?' De toeschouwers in de buitenring werd gevraagd mee te denken, maar hun oordeel en afwegingen kwamen niet aan de orde. Ook tijdens de daaropvolgende stap essenties dacht de buitenring mee, maar kwamen niet aan het woord. Hieronder de antwoorden die de binnenring op de oorspronkelijke onderzoeksvraag formuleerden:

Is verantwoord burgerschap eigenbelang?

Ja, omdat ik mijn opvattingen breed neer kan leggen. Ja, omdat ik ervoor kan zorgen dat de samenleving prettiger wordt. Ja, want eigenbelang is de motor om het grotere belang te dienen. Nee, want het is mijn wens om invloed uit te oefenen op een systeem dat eigenbelang overstijgt.

Pas bij het formuleren van een maatstaf [zie toelichting 4], kwam de buitenring ook aan het woord.

Wat is de Maatstaf?:

Verantwoord burgerschap is met kennis van zaken een zoekproces naar afwegingen aangaan zonder hierbij door te schieten naar eigenbelang.

Kwestie 1: Vrijmoedig spreken

Met een binnen- en buitenring krijgt de socratische gespreksdeugd vrijmoedigheid [zie toelichting 3] extra aandacht. De strikte wijze waarop wij de splitsing tussen een spreekrecht en een luister- en zwijgplicht handhaafden, sluit aan bij de gebruikelijk gang van zaken in het publieke domein. Tijdens deze publieke dialoog kregen de deelnemers in de binnenring het recht om te spreken; de deelnemers in de buitenring kregen de plicht om te luisteren en te zwijgen. Net als in het echte leven in de politiek.

Deze opsplitsing gaat echter voorbij aan de integriteit van vrijmoedigheid. Vrijmoedigheid als deugd verwijst immers naar het vermogen om zelf af te wegen wanneer te spreken en te zwijgen. Luisteren was geen verplichting die Socrates zijn omstanders ooit oplegde. Hoewel hij omstanders niet uitnodigde om te spreken, weerhield hij ze er niet van iets te zeggen. Hij leek te vertrouwen op hun deugdzame houding tot vrijmoedig spreken. Vrijmoedigheid is een deugd die niet kunstmatig op te splitsen is in een recht tot spreken en een plicht tot zwijgen. Wil dit zeggen dat het installeren van een binnen- en buitenring de deugd vrijmoedigheid buiten spel zet? Of wil het zeggen dat de authentieke frustratie, waaraan verschillende deelnemers aan de dialoog uiting gaven, vrijmoedigheid juist op scherp zet?

Kwestie 2: Oordeelsvermogen van de toeschouwer

De opzet met een binnen- en buitenring introduceert in het socratisch gesprek de aanwezigheid van een publiek. Enkele deelnemers uit de buitenring vonden het niet alleen frustrerend maar ook irritant om alleen maar te mogen luisteren en geen zinvolle bijdrage aan het gesprek te mogen leveren. Zij voelden zich in een 'minderwaardige' positie geplaatst. Dit staat in schril contrast met de hoogwaardige positie die de oude Grieken aan de toeschouwer gaven. Wat was dat voor een rol?

102

De dialogen die Socrates voerde, waren meestal één-op-één-gesprekken. Het waren echter nooit gesprekken achter gesloten deuren in een intieme ruimte. Er stonden altijd omstanders bij. Dat de rol van toeschouwer bij de Griekse filosofen in hoog aanzien stond, blijkt uit het volgende citaat: *Het leven ... is als een jaarmarkt, waarheen sommigen zich begeven om aan wedstrijden mee te doen, anderen om handel te drijven, maar de besten als beschouwers.* Pythagoras (Diogenes Laërtius VIII.8)

Als een toeschouwer naar een voorstelling kijkt, maakt hij deel uit van het publiek, oftewel van een wereld die aan ons allen gelijk verschijnt (Arendt 1971:131). De toeschouwer representeert de kritische houding van iemand die op afstand het geheel kan overzien. Nu is de rol van toeschouwer tijdens een publieke dialoog een bijzondere. De toeschouwer representeert in het socratisch gesprek de beweging van het concrete doen naar het algemene oordeel. Hij overziet de gehele voorstelling op afstand en kan daardoor de onderliggende betekenis ervan doorzien.

Socrates was erop gericht zijn gesprekspartner zo dicht mogelijk bij het moment van onderscheid maken te brengen. Dit moment, dat voorafgaat aan het oordelen, bevindt zich in het socratisch gesprek in het hittepunt van een concrete situatie. De gespreksleider en deelnemers aan het gesprek vragen de voorbeeldgever naar het waarom van diens gedachten en handelingen om zich vervolgens in de concrete situatie te kunnen verplaatsen. De hoofdrolspeler in het hittepunt (tijdens de dialoog de voorbeeldgever) zit in het verhaal en is onvoldoende in staat om het geheel te overzien. Toeschouwers daarentegen bezit-

ten dit vermogen wel en zijn daarom in staat over de kwestie te oordelen. Om de logos [zie toelichting 4] achter het handelen aan de oppervlakte te krijgen, is het dus van belang dat er toeschouwers zijn die meedenken. Het verwarrende aan Socrates is dat hij aan de omstanders nooit vroeg wat hun oordeel was.

Volgens de socratische traditie betrokken wij de toeschouwers in de buitenring nauwelijks, we gaven ze vooral een passieve rol. Hiermee gingen wij voorbij aan het actieve oordeelsvermogen van een toeschouwend publiek. De reflecterende buitenring gaf ons het waardevolle inzicht dat een betrokken publiek heel goed in staat is om zijn eigen vooroordeel of eigenbelang tijdens de dialoog te overstijgen in een publieke maatstaf.

Opbrengst van de Socratische Landdag

De publieke dialoog op de Socratische Landdag draaide om de rol van de toeschouwer. Wat kan een publiek toevoegen aan de dialoog, en hoe kan de dialoog in dienst staan van het publiek? Om een publieke dialoog te houden die van waarde is voor de politiek zal het oordeel van binnen- en buitenring geogst moeten worden. Het afwisselen van spreken, luisteren, zwijgen en reflecteren creëert de ruimte om tot dit weloverwogen oordeel te komen. Vooralsnog blijft het een open vraag hoe de gevonden maatstaf in de politieke praktijk een rol van belang kan gaan spelen.

Een idee dat ontstond tijdens de Socratische Landdag was om dit te doen door de mensen die het normaal gesproken voor het zeggen hebben te laten luisteren naar hen die normaliter worden geacht te luisteren.

De buitenring zou impact moeten hebben op de binnenring. Wat als de buitenring de essentie formuleert op basis van de dialoog in de binnenring? Wat als de buitenring de essenties ordent richting een publieke maatstaf? En dan vervolgens aan de binnenring de ruimte geeft om de betekenis van die maatstaf voor hun toekomstige handelen te laten formuleren. Reflectie van de deelnemers aan de publieke dialoog tijdens de Socratische landdag

Het beeld van een omgekeerde raad kwam naar boven: politici die in de buitenring reflectief luisteren, en burgers die in de binnenring spreken. De partijpolitiek zou kort buitenspel staan, en dat wat de daadwerkelijk betrokkenen ervaren zou centraal komen te staan. De uitdaging is om in samenspraak publieke maatstaven te vinden en bij te schaven op zodanig wijze dat deze richtinggevend zullen zijn voor toekomstig handelen. Door op deze wijze te spreken zou de vrijmoedigheid kunstmatig gesplitst worden, en het oordeel gedwongen worden uitgesteld, maar als hard spreken en snel oordelen de conventie is, dan is het misschien nog niet zo gek om de wereld eens opzettelijk om te keren.

Toelichting 1: Publieke dialoog

De publieke dialoog is een variant van het socratisch gesprek, ontwikkeld voor gesprekken in de publieke ruimte. Het publieke van de dialoog verwijst o.a. naar:

1. Het gaat over een prangend of lastig vraagstuk van maatschappelijk belang
2. De deelnemers aan het gesprek zijn betrokken bij het vraagstuk vanuit verschillende en veelal tegenstrijdige belangen
3. De dialoog is een bezinnend gesprek over een of meerdere publieke maatstaven, die dienen als opmaat voor toekomstige besluitvormingsprocessen
4. De inzichten van de dialoog zijn toegankelijk voor het publiek in de vorm van bijvoorbeeld een gemeenschappelijk communiqué of door de aanwezigheid van publiek tijdens de dialoog

Toelichting 2: Praktijkwijzer publieke dialoog

Tijdens de Socratische Landdag hebben we het volgende stappenplan gevolgd. Het thema was Verantwoord Burgerschap.

Stap 1: Kennismaking

Stap 2: Onderzoeksvraag

Uitwisselen op welke wijze deelnemers zich betrokken voelen bij het thema en welke vragen dit oproept.
(*installeren binnen- en buitenring*)

Stap 3: Inventariseren casus

De deelnemers uit de binnenring schetsen en praktijkervaring waarin de vraag speelde.

Stap 4: Onderzoeken casus

Tegen welke achtergrond speelt de casus zich af en welk cruciaal moment komt erin voor. De voorbeeldgever beantwoordt de volgende vragen over het cruciale moment:

- a) Welke gevoelens speelden op dat moment?
- b) Welke gedachten gingen door je heen?
- c) Wat deed je op dat moment?
- d) Wat is dus je kernbewering met betrekking tot de onderzoeksvraag?

Stap 5: Verplaatsen binnen- en buitenring

Zowel de binnenring als de buitenring verplaatsen zich in de situatie van de voorbeeldgever door antwoord te geven op vraag 4a t/m d. De deelnemers in de binnenring vragen aan elkaar op grond van welke redenen zij tot deze kernbewering komen.

Stap 6: Essentie

Dit alles gehoord hebbende nemen zowel de deelnemers in de binnenring als die in de buitenring de tijd om voor zichzelf antwoord te geven op de vraag waar het in deze kwestie om draait.

Stap 7: Maatstaf

De deelnemers in de binnenring brengen ordening aan in de essenties van zowel deelnemers uit de binnen- als de buitenring, zonder dat de buitenring hierop een toelichting kan geven. Wat tekent zich af aan gedeelde visie over de kwestie? Waar zitten de verschillen?

(opheffen binnen- en buitenring)

Stap 8: Reflectie

Wat gebeurt er tijdens een publieke dialoog? Wat is de waarde van een binnen- en buitenring?

Toelichting 3: Vrijmoedigheid

Socrates: "Ik weet dat iemand die wil uitmaken of een ziel al dan niet correct leeft, over drie eigenschappen moet beschikken: kundigheid, sympathie en vrijmoedigheid. Onze beide gasten, Gorgias en Polus zijn verstandige mensen en ook vrienden van me, maar ze zijn niet vrijmoedig genoeg en te bedeesd om me vrijuit de waarheid te zeggen." (*Gorgias 486b*)

Socratische vrijmoedigheid is een vorm van waarheidsspreken waarin de spreker aan zichzelf verschijnt en door anderen erkend wordt als iemand die de waarheid spreekt (Foucault 1984:20). Vrijmoedigheid in een socratisch gesprek is een deugd die draait om weten wanneer te zwijgen, reflectief te luisteren en wanneer te spreken.

105

Toelichting 4: Publieke maatstaf

Tijdens een dialoog gaan deelnemers op zoek naar logos in drie opzichten (Kampers & Ruiters 2015:61):

1. de reden of verklaring van iets;
2. de maatstaf of norm om zo'n reden te beoordelen;
3. de basis of het principe op grond waarvan je die norm of maatstaf toepast.

Tijdens een socratisch gesprek komen met name de eerste en derde betekenis van logos naar voren; tijdens een publieke dialoog ligt de nadruk op de tweede betekenis van logos. Het komen tot rationeel gefundeerde maatstaven die richtinggevend zijn voor toekomstig handelen, is een belangrijke beweging in de publieke dialoog.

Dr. ir. Dorien Brunt (ontwikkelingssocioloog en partner bij Wing), Andert Loman Ma (zelfstandig praktiserend filosoof) en Saskia van der Werff Ma Msc (filosoof/bedrijfskundige, wijsgerig gesprekleider bij Creathos) zijn medeauteurs van het binnenkort te verschijnen boek 'Publieke bezinning; Socratische dialogen over maatschappelijke vraagstukken', uitgeverij ISVW.

Literatuur

- Arendt, H. (1971) *The life of the mind* waarvan deel I vertaald in *Denken* (Zoetermeer: Klement 2014).
- Diogenes Laërtius *Leven en leer van beroemde filosofen* vertaald door R. Ferwerda (Budel: Damon 2008).
- Foucault, M. (1984) *Le courage de la vérité; Le gouvernement de soi et des autres II. Cours au Collège de France* vertaald in *De moed tot waarheid* (Amsterdam: Boom 2011).
- Kampers, R. en Ruiter, J.E. (2015) *Filosoferen aan de keukentafel; Recepten voor een goed gesprek* (Schiedam: Scriptum).

Co-referaat (1): Van buiten naar binnen en van plichten en rechten, *Hein Hoek*

106

Ik heb om deze ervaring óf primair vanuit het politieke bedrijf, óf vanuit de socratische dialoogmethode te bekijken gekozen voor het laatste. Want mij intrigerde vooral het spreekrecht van de binnenring versus de luister- en zwijgplicht van de buitenring, plus de afwezigheid van het begrip reflecteren in het rijtje luisteren, spreken, zwijgen.

Het vormen van een buitenring met vooral een luisterende taak is een bekende methode om meer deelnemers te laten deelnemen. De buitenring krijgt een specifieke opdracht om de binnenring waar te nemen, om in een meta-modus te zitten. Die specifieke opdracht moet voor de buitendeelnemers wel de moeite waard zijn, willen ze niet afhaken als de dialoog binnen niet zo spannend is: de buitenring krijgt een uitgestelde beloning, een belofte voor een socratisch hiernamaals. Dit kan zijn, zoals in de workshop werd voorgesteld, een observatie of ordening die een impact heeft op de binnenring, die daar vervolgens mee aan de slag moet. En de toeschouwer kan inderdaad oordelen en overzien.

Het idee om de ringen te scheiden in doelgroepen met verschillende belangen is nieuw en intrigerend, zeker als het onderscheid is de burger versus de overheid (politicus, ambtenaar, deskundige).

De politiek kent de begrippen spreekrecht en inspreken: de politici spreken en de burger mag af en toe en streng gereguleerd (in-)spreken en verder vooral luisteren. Spreken wordt als het hoogste goed gezien en luisteren is voor de min-kukels, zo luidt de niet-uitgesproken opvatting. De burger moet voorts zwijgen!

In deze context zijn kreten als zwijgplicht, luisterplicht en spreekrecht wellicht geaccepteerde begrippen; in een socratische dialoog vind ik dit een wonder-

lijke opvatting. En dat kraste behoorlijk. Maar niet het feit dat ik als buitenringer niet tussenbeide mocht komen, dat ik niet zelf kon beslissen over “vrijmoedig spreken”. Dat is ongemakkelijk, maar zeer leerzaam om te ondergaan.

En dat is de overstap naar het volgende punt: De “publieke dialoog” is een vorm van socratisch gesprek met alle ‘stakeholders’ over een maatschappelijk ter zake doende kwestie. Maar het is niet een kunstje om, door de overheidsvertegenwoordigers in de buitenring te zetten, ze hun zwijg- en luisterplichten inprenten en onmondigheid te laten ervaren. En ook nog te moeten luisteren naar burgers in de binnenring, die kletsen over zaken waar ze geen verstand van hebben. Door ze tegenover elkaar te plaatsen neemt begrip niet toe.

Toch is de formule van buiten- en binnenring zeker goed toepasbaar. Je moet dan wel alle ‘stakeholders’ goed mengen en de formule een paar keer toepassen, zodat alle deelnemers, ongeacht hun doelgroep, daadwerkelijk de ervaring van luisteren/zwijgen en spreken hebben ondergaan. Gezamenlijk de frustratie ondergaan van te moeten zwijgen brengt de doelgroepen zelfs dicht bij elkaar. Maar voordat je op dit gewenste niveau van publieke dialoog bent aangekomen zal je alle ‘stakeholders’ eerst aan een “normaal” socratisch gesprek moeten wennen.

Is dit bereikt, dan is deze vorm van publieke dialoog een puike methode om begrip voor de ander en voor de kwestie te wekken.

Co-referaat (2): Principes van het politieke bedrijf, *Ferrie Veen*

Het alledaagse politieke bedrijf in de westerse wereld steunt feitelijk op een drietal principes: [1] macht moet op een eerlijke wijze tot stand komen, [2] mensen kunnen politicus worden via vrije verkiezingen, en [3] meningen en ideologie vormen de inhoud van debat en besluitvorming. Dit wordt wel eens het M-3-model genoemd.

De socratische binnen-/buitenringmethode raakt direct aan deze drie democratische werkprincipes. Want de macht moet zich kunnen verantwoorden, het laat zien dat ook een kiezer politicus kan worden, en zowel politici als de kiezer hebben meningen en standpunten over de keuzes van waarden met de daarbij horende praktische oplossingen. Nu is het politieke bedrijf zelf via wetgeving en bureaucratisering ook een gespecialiseerd vak geworden. Immers, politici worden vandaag de dag daadwerkelijk beoordeeld op bovengenoemde drie principes van machtshantering, menselijkheid en meningsvorming. Hier doet zich een

immense spanningsbron voor: enerzijds is daar de harde tucht van wetten en regelgeving, anderzijds de absolute noodzaak om de drie politieke principes van dag tot dag in de democratische en effectieve praktijk te brengen.

Welaan, de socratische binnen-/buitenringmethodiek is een direct ingrijpende confrontatie met de drie bovengenoemde principes. Want ... de politicus leert hoe de macht ervaren wordt, de kiezer leert dat politiek ook een morele kunde is, en dat elk politiek gesprek ook een ideologische keuze met zich meebrengt.

Dat alles betekent dat met deze socratische gespreksmethodiek iedereen het dagelijkse politieke bedrijf met zijn drie facetten kan ervaren, begrijpen, leren en ... verbeteren.

Het gesprek met een filosoof

Boekbespreking door Peter Harteloh

108

De Vries, André, Even Denken: op gesprek bij de filosoof. Leusden: ISUW Uitgevers, 2015.

Hoe verloopt het gesprek met een filosoof? Wie worstelt met deze vraag kan het boek van André de Vries gerust openslaan. Het boek bevat een aantal voorbeelden van gesprekken tussen een filosoof en een cliënt, als ook een filosofische onderbouwing en een pleidooi voor een methodische verantwoording van filosofische consultaties; een bijna obligate drieslag die men iedere filosofisch consulent zou willen voorschrijven alvorens deze de pen ter hand neemt.

De auteur voert drie gefingeerde casussen ten tonele met thema's uit respectievelijk de privé-, de maatschappij- en de politieke sfeer. De eerste casus betreft een vrouw met een herbeleving van een jeugdherinnering tijdens haar huidige zwangerschap, een veelvoorkomend, doorgaans als psychologisch probleem bestempeld thema. André de Vries toont hoe de consulent in gesprek gaat met deze cliënte, haar verhaal aanhoort, een contract sluit waarbij de filosofische invalshoek wordt benoemd, zodat de cliënte zelf kan kiezen voor een filosofische of psychologische benadering: "*Emoties mogen er zijn in de spreekkamer van de filosofisch consulent, maar ze worden niet bevraagd en gethematiseerd. Ze behoren niet tot het werkterrein van de filosofisch consulent ...*" (p. 26). Kiest de cliënte voor de psychologische benadering dan zal zij zich tot een psycholoog moeten wenden en houdt het filosofisch consult op. Kiest zij voor de filosofische invalshoek dan

kan het denkwerk een aanvang nemen. Daartoe wordt een filosofische diagnose gesteld in termen van een puzzel; in dit geval een kennis- en waarderingspuzzel met betrekking tot de rol van seksualiteit in de opvoeding van het (toekomstige) kind. Deze filosofische diagnose wijst de richting voor een verder filosoferen over het thema van de cliënte. Het vervolg van het consultatietraject wordt helaas niet getoond. De filosoof is hier gepositioneerd als een alternatief voor de psycholoog.

De tweede casus betreft een gynaecoloog met een christelijke signatuur die bij de uitoefening van zijn beroep moeite heeft met het uitvoeren van abortus. De consultant benadert dit probleem met een tekst van Peter Singer over de menselijke identiteit bij een foetus (Wanneer kan de vrucht mens genoemd worden?), die hij samen met de gynaecoloog leest en analyseert om zo diens denken te voeden en faciliteren. De uitkomst van dit gesprek wordt niet getoond. Verderop in het boek komen we deze cliënt nog een keer tegen als hij in de natuur gezeten plotseling de gedachte krijgt aan een creationisme en deze gedachte met de filosoof wil bespreken. Hiermee illustreert André de Vries de doorwerking van het filosofisch consult in de tijd. De filosoof is hier gepositioneerd als meedenker.

De derde casus betreft een wandeling die drie personen met de filosoof maken, terwijl ze debatteren over de waardevrijheid van onderwijs. De aanpak lijkt sterk op die van het socratisch gesprek. Er wordt gezocht naar de juiste vraagformulering, waarop het gesprek zich verder ontwikkelt aan de hand van beweringen en argumenten. Daarbij toont de casus een interventie van de filosoof. Hij diagnosticeert een logische denkfout bij één van de deelnemers en legt deze (nogal omstandig) uit. Zo bewaakt hij de kwaliteit van het denken in de worsteling van de groep met de paradox van de vrijheid. Kan vrijheid opgelegd worden? De casus toont de filosoof als facilitator en bewaker van de vorm en het verloop van het gesprek. Over het wandelen en de invloed daarvan op het denken vernemen we niet veel. Aan het einde van de casusbeschrijving geeft de auteur wel de metaforische kracht van de wandeling weer die een filosoof kan gebruiken, maar uit de casus blijkt dit gebruik helaas niet.

In diens consultaties volgt André de Vries de Aristonide methodiek van Eite Veening, wiens boek in het vorige nummer van F&P werd besproken. De wonderlijke benaming van deze methode lijkt vooral geënt op de (traditionele) logica van Aristoteles en diens naturalistische invalshoek. De casuïstiek stelt André de Vries in staat de fasen die een gesprek doorloopt – oriëntatie, contract en inhoudelijke bewerking – te illustreren en de manier waarop de Aristonide consultant komt tot de kwalificatie van het thema van de cliënt als kennispuzzel, waarderingspuzzel of praktische puzzel te tonen. Zo typeert de auteur zijn praktijk als een *“puur filosofische praktijk waar ideeën worden beproefd en gedachten worden herijkt”* (p. 24.)

André de Vries vervaecht de casuïstiek met een drietal theoretische beschouwingen. Het driewereldenmodel van Karl Popper wordt verbonden met Slors' theorie over "het nieuwe onbewustzijn" en Bergsons reflectie op het verschijnsel tijd. Deze theorieën wordt gebruikt om de werking van de filosofische consultatie te verklaren. Volgens De Vries vindt er een programmering van onbewuste processen plaats die doorwerkt in de tijd tussen de consulten. Ook het begrip tijd speelt derhalve een rol bij de onderbouwing van de consultaties: zowel tijdens als tussen consultaties. De Vries gebruikt Bergsons onderscheid tussen klok- en beleefde tijd, en vult dit aan met het begrip "geconceptualiseerde tijd", waarmee het begrip tijd een nadere bepaling krijgt in het driewereldenmodel. Hij duidt ermee aan "*een tijdsverloop behorende bij wereld 3, dat is gebaseerd op mogelijke ontwikkelingsvolgorden van abstracte entiteiten en niet alleen op historisch gerealiseerde volgorden*" (p. 83.). Kortom, de volgorde waarin men concepten ontwikkelt, is van belang. De aandacht voor tijdsbepalingen in de woorden van de cliënt is de praktische uitwerking van deze aandacht voor de tijd in een filosofisch consult aan de ene kant, en aan de andere kant het geven van tijd voor doorwerking van de bewuste filosofische reflectie, bijvoorbeeld in de vorm van een retraite waarbij gesprekken worden afgewisseld met stilte of zelfwerkzaamheid.

Tot slot houdt André de Vries een pleidooi voor een methodische verantwoording van de filosofische consultatiepraktijk. Hij zoekt deze in de Aristonide methode zoals beschreven door Eite Veening en de denkgereedschappen van Paul Wouters. De praktijk zou zich daarmee moeten profileren en de gehanteerde benadering bij wijze van spreken boven de deur moeten hangen, zodat de cliënt deze kan waarnemen en kiezen.

Ik heb een paar (kritische) kanttekeningen bij het boek. Ten eerste vraag ik me af in hoeverre de casuïstiek representatief is voor een filosofische consultatiepraktijk. In mijn eigen praktijk bijvoorbeeld tref ik de beschreven problematiek niet aan, dat wil zeggen niet als thema of reden van de komst. Herbelevingen of een discrepantie tussen privé- en beroepsethiek komt overigens wel eens ter sprake en maakt de casuïstiek daardoor wel geloofwaardig. Maar wat als iemand komt met een vraag over rechtvaardigheid, geluk of het goede leven? Hoe gaat de Aristonide consultant dan daarmee om? Kortom, een ordening van casuïstiek naar de grote filosofische thema's zou wellicht handzaam zijn.

Ook bijt de gefingeerde casuïstiek zichzelf ergens in de staart. Voor training en onderwijs voldoet gefingeerde casuïstiek. Maar de empirische claim dat de consultatie "helpt" (p. 27), "puzzels oplost" (p. 76), "ruimte geeft", "leerzaam is" of een "goede ervaring oplevert" (p. 100), kortom het denken faciliteert, kan er niet mee worden onderbouwd.

Het pleidooi voor professionalisering en de methodiek als verantwoording voor de filosofische consultatie is mij uit het hart gegrepen, maar ook dit pleidooi bijt zich ergens in de staart. De Vries stelt zich een praktijk voor waar het

denkgereedschap boven de deur hangt om de aard van de praktijk expliciet te maken en zich te profileren. Echter, mensen komen niet naar een praktijk vanwege een methode, maar vanwege een probleem of thema dat hen bezighoudt. Dat is overigens bij een psycholoog ook zo. Mensen kiezen bijvoorbeeld niet voor cognitieve gedragstherapie, maar worden verwezen door een generalist die meent dat een bepaalde vorm van psychotherapie bij de persoon past. Een dergelijke generalist, vergelijkbaar met de huisarts in de gezondheidszorg, ontbreekt in het veld van de filosofische praktijken. Ik denk dat de uitkomst van professionalisering een consulent moet zijn met verschillende competenties (Platonide en Aristonide) en een training om deze op het juiste moment in te zetten. Dit zou neerkomen op een beoefening van de Aristoteliaanse phronesis: *“Denkwerk is er niet alleen bij gebaat dat er wordt gewerkt met denkgereedschappen als kennis-, waarderings- en praktische puzzels, maar moeten ook op het juiste moment worden ingezet en in de juiste volgorde worden geplaatst”* (p. 88).

Concluderend, beveel ik het boek van André de Vries van harte aan, met name voor trainings- en onderwijsdoeleinden. Vanwege het gefingeerde karakter van de casuïstiek en de selectie van de onderwerpen vind ik het boek iets minder geschikt als representatief beeld van *een* gesprek bij *een* filosoof. Het blijft wat mij betreft nog altijd wachten op goede beschrijvingen van reële casuïstiek die de werking van de filosofische praktijk illustreren, zoals Freud dat deed voor de psychoanalyse. Het boek vormt een goede aanvulling op het boek van Eite Veening over het filosofisch consult. Het is helder en vlot geschreven. Het verrijkt de lezer met een aantal begrippen en inzichten, voor mij persoonlijk vooral met betrekking tot de tijd en tijdsbepalingen in de woorden van de cliënt(e), ofwel om André de Vries nog eenmaal aan het woord te laten: *“Het behoort tot de taak van de filosofische consulent oog te hebben voor de tijdsdimensie in het gesprek”* (p. 87). André bedankt!

Peter Harteloh is filosoof. Sinds 2007 heeft hij een filosofische praktijk te Rotterdam met individuele consultaties en coaching, socratische groeps gesprekken, filosofische wandelingen en cursussen levenskunst. Zie: www.filosofischepraktijk.com

Mededelingen en agenda van de VFP

Vereniging voor Filosofische Praktijk <http://www.verenigingfilosofischepraktijk.nl>
Secretariaat VFP: Trees Schopman, Kon. Wilhelminalaan 2, 7415 KS Deventer,
0570-641279, secretariaatvfp@gmail.com

Het katern heeft een nieuwe redacteur, Timon Meynen, van huis uit filosoof en psycholoog. Zijn filosofische praktijk Faidros (www.faidros.nl) biedt particulieren en organisaties begeleiding bij bezinning in de vorm van een filosofisch consult, socratisch gesprek of moreel beraad. Hij verdient zijn brood met het redigeren en vertalen van boeken op het gebied van psychologie, psychotherapie, management en levenskunst.

Verenigingsdagen VFP 2015

26 september:

Ochtend: Intervisie verzorgd door Dick Kleinlugtenbelt.

Middag: Filosofisch theater. Hoe doe je filosofie? Op theatrale wijze zullen drie filosofen — ieder vanuit een heel eigen ervaring met de institutionalisering van hun professie — elkaar in het beklagdenbankje zetten. Jan Bransen, hoogleeraar filosofie, Marco Kunst, schrijver van jeugdboeken, en Marjan Slob, essayist, zullen het elkaar moeilijk maken, vooral vanwege hun vooronderstellingen over hoe je filosofie doet. Zij zullen elkaar voor het gerecht slepen, elkaar tot bekentnissen dwingen en tot apologieën uitdagen. En zij zullen daarbij het publiek hard nodig hebben. Alleen een oplettend publiek kan uiteindelijk immers de kracht, maar ook de zwakte, van filosofisch imago management bepalen. Maar pas op: het publiek gaat niet vrijuit, het is geen lachende derde, maar bondgenoot en medeplichtige. Filosofie kun je niet consumeren, niet zonder vuile handen.

21 november:

ALV en studiedagdeel

Meer informatie: Reinskje Talhout (talhout@planet.nl), VFP-website.

Redactie: Reinskje Talhout (030-2932556, talhout@planet.nl)

Timon Meynen (06-83513404, timon.meynen@faidros.nl)

De VFP-katernredactie is onafhankelijk van de F&P-redactie en het VFP-be-stuur. U kunt hen benaderen met vragen of opmerkingen over het katern, bijdragen en mededelingen. De richtlijnen voor auteurs vindt u op <http://verenigingfilosofischepraktijk.nl/publicaties/auteursrichtlijnen/>